

MUHAMMED B. MAHMUD ET-TRABZONÎ EL-MEDENÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Şenol SAYLAN*

Muhammed et-Trabzonî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili biyografik kaynaklarında çok az bilgi mevcuttur. Bu nedenle hakkında verilecek bilgiler çoğunlukla telif, istinsah, mukabele ve tahkik ettiği eserlere düştüğü kayıtlardan hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak Trabzonî üzerine yapılan bazı çalışmalarda biyografik eserlerinde bulunmayan bazı ayrıntılı bilgiler için söz konusu eserler kaynak gösterilmiştir. Sonraki çalışmalarda da bu çalışmalara atfen bu bilgilere yer verilmiştir.¹ Bu durumlarla sıkça karşılaşmamız nedeniyle sonraki değerlendirmelere de kaynaklık teşkil edecek temel biyografik eserlerde yer alan bilgileri olduğu gibi burada zikretmenin uygun olduğunu düşündük. Trabzonî'den söz eden biyografik eserler kronolojik sıraya göre şunlardır:

Akifzâde Abdurrahim (ö. 1815): “1150/1737 yıllarından sonraki fuzaladan biridir, Medenî Efendi diye bilinir, Hizbu'l-azam'ı şerh etti, bu çok büyük bir şerhtir. Allah rahmet eylesin.”²

Mehmed Süreyya: “Mehmed Medenî, Süleymaniye müderrislerinden olup 15 Ramazan 1200/12 Temmuz 1786'da vefat etti, Karacaahmet'e defnedildi. Fakih, muhaddis ve müfessirdi.”³

Bağdatlı İsmail Paşa: “Muhammed b. Mahmud b. Salih b. Hasan el-Hanefî et-Trabzonî, Medine'de mücavereti nedeniyle Medenî olarak anılır. Sonra İstanbul'a döndü Süleymaniye Medresesi'nde müderris ve hafızı kütüblük yaptı, 1200 yılında vefat etti.” Ayrıca 15 adet kitabının da adını zikreder.⁴

Trabzonî hakkında en geniş bilgiyi veren Bursalı Mehmed Tâhir ise onunla ilgili şu ifadeleri zikreder: “Trabzonlu Medenî Mehmed Efendi, Meşayih-ı Kâdiriyye fuzalasından bir zat olup Medine-i Münevvere'de mücaveretinden nâşi asrında Medenî namıyla benâm idi. 1123/1711'de Medine'de irtilhal eyledi. Havâss-ı Kur'an'a dâir olan eserinin bir nüshası tarafımdan Bursa'da Câmi-i Kebîr Kütüphanesine ihdâ edilmiştir. Hatt-ı destiyle muharrer resâilinden 16 risalesini hâvi mecmuası Süleymaniye Kütüphanesinde dir.” Ayrıca Bağdatlı'nın zikrettiği eserlere ilave olarak iki risalesinin daha adını zikreder.⁵

* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, ssaylan@trabzon.edu.tr

¹ Sefer Yıldırım, *Mehmed et-Trabzonî'nin "Ucâletü'z-Zâd fi Şerhi Zuhri'l-Me'âd fi Mu'âzati Bânet Su'âd" Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 16-17. Trabzonî ile ilgili verilen ayrıntılı bilgilerin çoğu Mahmûd es-Seyyid ed-Dugaym tarafından *Hayat* dergisinde Arapça online olarak yayınlanan makalelere dayanmaktadır. Makaleler için bkz.: [Searchبحث - Dr Mahmoud Elsaid Eldoghim د. محمد ر. وكتلا ديملا ديملا \(dr-mahmoud.com\)](http://www.dr-mahmoud.com). Daha sonra bu makaleler *Rihle* dergisinde Ömer Faruk Tokat tarafından Türkçe çevirisi yapılarak “Bir Osmanlı Âlimi: Muhammed Trabzonî” adıyla bir makale olarak yayınlanmıştır. Bkz.: Mahmud Seyyidoğlu, “Bir Osmanlı Âlimi: Muhammed Trabzonî”, çev. Ömer Faruk Tokat, *Rihle Dergisi* 2/5-6 (2009), 175-184. Ancak bu makalede Trabzonî'nin hayatı ve Hicaz'a yolculuğu ile ilgili verilen ayrıntılı bilgilerin birçoğunun kaynağı belirtilmemiştir.

² Abdurrahim Akifzâde, *Kitâbü'l-mecmû fi'l-meşhûdi ve'l-mesmu*, çev. Hikmet Özdemir (İstanbul: Özfa Matbaacılık, 1998), 307.

³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (İstanbul: Sebil Yayınları, 1997), 4/312.

⁴ İsmail Paşa Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin esmâi'l-müellifin ve âsâruhu'l-musannefin* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1955), 2/345.

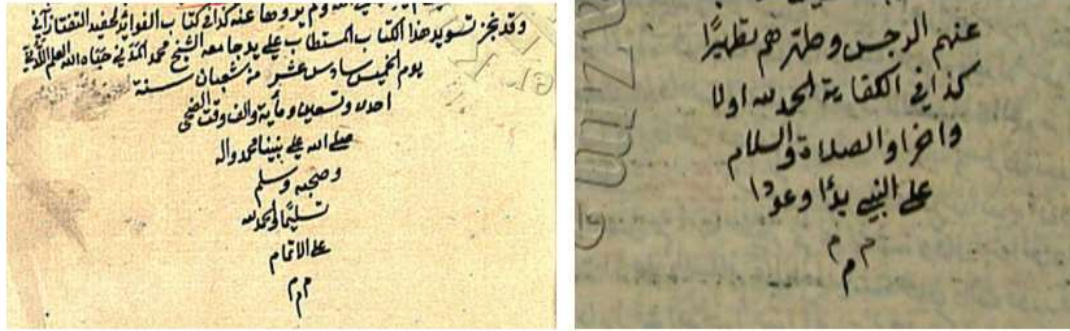
⁵ Mehmet Tahir Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, ed. M. A. Yekta Saraç - Mustafa Çiçekler (Ankara: TÜBA, 2016), 1/177.

Ziriklî⁶ ve Kehhâle⁷ ise Bağdatlı'nın verdiği bilgileri olduğu gibi aktarırlar. Kehhâle farklı bir kişi olduğu düşüncesiyle Medenî için Muhammed el-Mekkî et-Trabzonî şeklinde *Îzâhu 'l-meknûn*'a atıfla ikinci bir kayıt açar ve muhtemelen eserlerinin yazım tarihlerinden hareketle ölüm tarihini 1191/1777 olarak zikreder.⁸

1. Hayatı

1.1. İsmi ve Nisbeleri

Müellifin tam adı, Muhammed (Mehmed) b. Mahmud b. Salih b. Hasan et-Trabzonî el-Medenî el-Kâdirî el-Hanefî'dir. Biyografi kaynaklarında ve üzerine yapılan çalışmalarda adı Mehmed ve Muhammed olarak farklı zikredilmiştir. Her iki kullanım da mümkün olmakla beraber Trabzonî'nin kendi el yazısıyla yazdığı bazı eserlerin ferağ ve istinsah kayıtlarında özel olarak hareke konulmasından⁹ hareketle Muhammed şeklinde kullanımın daha doğru olduğu söylenebilir. Trabzonî telif veya istinsah ettiği birçok eserinin sonuna “م م م” şeklinde bir işaret koymuştur.¹⁰ Genellikle yazma eserlerde “temme” ifadesinin kısaltması olarak bir veya daha fazla «م» harfi yazılır. Ancak bu rumuzun Trabzonî'nin eserlerinde “Muhammed b. Mahmud el-Medenî” ifadesini temsil ettiği de söylenebilir.

Resim 1: Süleymaniye Koleksiyonu 1032 60b ve 1041 69a sayfaları

Doğduğu yere nispetle et-Trabzonî, mücaveret açısından el-Medenî ve el-Mekkî, tasavvufi meşrebinden hareketle Kâdirî ve mensup olduğu fikhî mezhebe nispetle el-Hanefî nisbeleri ile anılır. Nitekim Müstensihî olduğu *ed-Dürerü's-seniyye* adlı eserin istinsah kaydında kendisinden “Doğum olarak Trabzonlu, eğitim cihetinden İstanbullu, mücâveret bakımından Mekke ve Medineli, ikamet açısından Şamlı ve Kudüslü, Allah'ın arzında dolaşan bir seyyah”¹¹ olarak bahseder. Muhtemelen kendisinin tercihi bu istikamette olduğu için uzun bir süre kaldığı Medine'ye mücaveretinden dolayı “Medenî” nisbesini daha fazla kullanmış “Muhammed/Mehmed Medenî Efendi” olarak meşhur olmuştur.¹²

⁶ Hayreddin b. Mahmud ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Dâru'l-İlim lil-Melâyîn, 2002), 7/89.

⁷ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: Teracimu musannifi'l-kütubi'l-Arabiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 2010), 12/3.

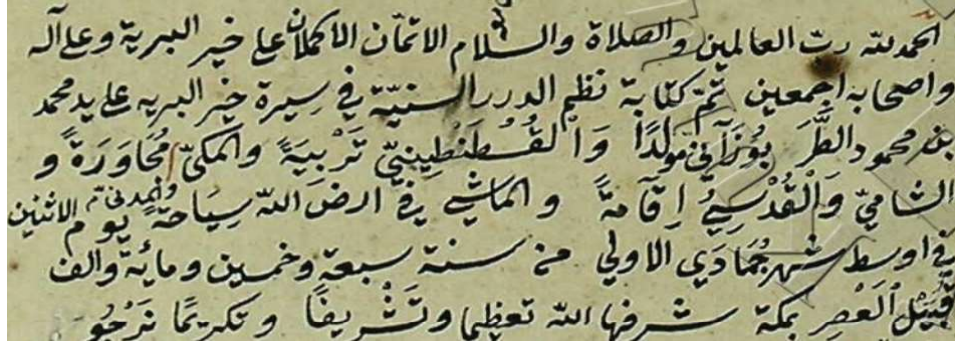
⁸ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 12/48.

⁹ Örnek olarak bkz.: Süleymaniye Koleksiyonu 626 (30a).

¹⁰ Bu şekildeki örnekler için bkz.: Süleymaniye Koleksiyonu 402 (185b), 1032 (9a, 55b, 57b, 60b), 1041 (69a, 79a, 108b, 195a), 1042 (13a).

¹¹ Ebu'l-Fazl Abdurrahîm b. Hüseyin eş-Şâfi'î Zeynüddin el-İrâkî, *ed-Dürerü's-seniyye fi nazmi's-sireti'n-nebeviyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1071-002), 27.

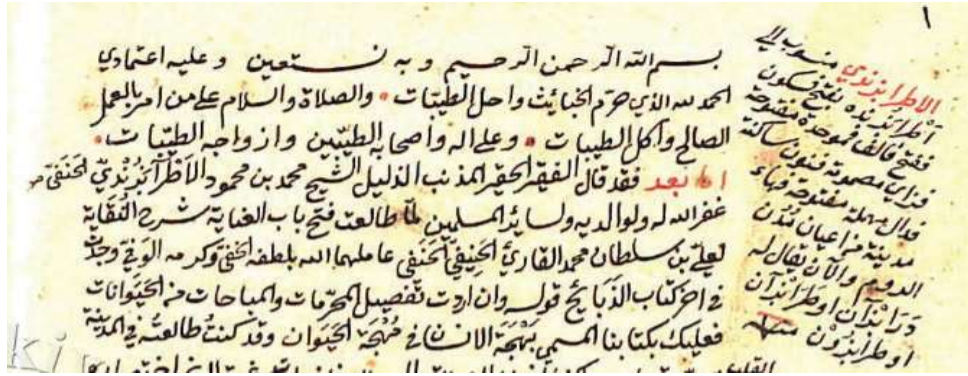
¹² Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/345; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/1/177.

Resim 2: ed-Dürerü's-seniyye adlı eserin istinsah kaydı

1.2. Doğumu

Eserlerinde yer alan kayıtlarda kendisinin doğum yerine “Trabzonî mevliden” şeklinde çokça işaret ettiği için Trabzon’da doğduğu konusunda bir şüphe yoktur. Hatta *Tuhfetü'l-ihvan* adlı eserinin mukaddimesinde nisbesini el-Etrâbezundî (الأطربزندي) olarak zikrettikten sonra derkenarda kelimenin yazılışı ile ilgili bilgi verir ve Trabzon şehri ile ilgili “...Rum şehirlerinin önemlilerinden biri idi, şu an Derâbzân, Tarâbzân veya Trâbzûn diye isimlendirilir.” şeklinde kısa bir açıklama yapar.¹³

Resim 3: Tuhfetü'l-ihvan adlı eserin mukaddimesi ve derkenardaki açıklama

Doğum tarihi ile ilgili net bir bilgiye sahip değiliz. Ömer Akbulut 1114/1702 yılında,¹⁴ Mahmud Seyyidoğlu ise 1100/1689 civarlarında doğduğunu belirtmektedir.¹⁵ Murat Sula ise, Bursalı Mehmed Tâhir'in Trabzonî'nin ölüm tarihini yanlışlıkla 1123/1712 yılı olarak verdiğini,¹⁶ Trabzonî'nin yazdığı eserlerin tarihinden hareketle bu tarihin onun doğum tarihi olabileceğini söyler.¹⁷ Ancak zikredilen bu tarihlerin tamamı onun doğum tarihini tespit etmekte imkân tanıyacak kesinlikte değildir. Kanaatimize göre,

¹³ Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *Tuhfetü'l-ihvân fî beyâni'l-helâl ve'l-haram mine'l-hayevân* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 402), 1b.

¹⁴ Ömer Akbulut, *Trabzon Meşhurları Bibliyografyası* (Ankara: Türkiye Ticaret Odası Matbaası, 1970), 70.

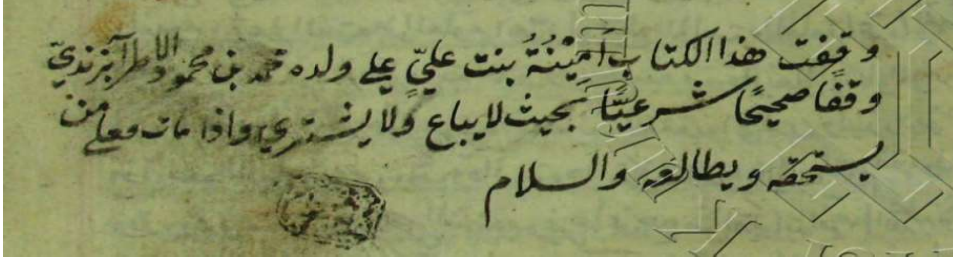
¹⁵ Seyyidoğlu, “Bir Osmanlı Âlimi: Muhammed Trabzonî”, 175.

¹⁶ Bursalı'nın bu tercihi ile ilgili değerlendirmeye ileride ölümü kısmında yer verilecektir.

¹⁷ Murat Sula, “Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzonî el-Medenî ve Ruseyyiletun fî Beyâni'l-Alfâzi'l-Letî Yestevî Fiha'l-Mufred ve'l-Musennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekker ve'l-Muennes İsimli Risalesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 80-81.

zikredilen söz konusu tarihler ile ölüm tarihi (1200/1786) ve telif/istinsah ettiği kitapların tarihleri¹⁸ dikkate alındığında onun 18. yüzyılın başlarında doğduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Bazı çalışmalarda başka bir Mehmed et-Trabzonî'ye ait olan *Tertibü evâli âyâti'l-Kur'ân ve Hâşiye alâ Nuhbeti'l-fiker* adlı eserlerin ona ait olduğu düşüncesiyle¹⁹ bu eserlerin yazım tarihlerinden (1706, 1710) hareketle doğum tarihini tespitine yönelik yapılan değerlendirmeler hatalıdır.²⁰

Ailesi hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte adını zikrettiği kayıtlardan babasının adının Mahmud, dedesinin adının Salih olduğu anlaşılmaktadır. Trabzonî'nin kütüphane müdürlüğü döneminde annesinin Süleymaniye Kütüphanesine vakfettiği kitaplara muhtemelen kendi el yazısıyla düştüğü vakıf kaydından anlaşıldığı üzere annesinin adı Emine binti Ali'dir.²¹

Resim 4: Trabzonî'nin Annesi Emine hanımın vakfettiği kitaba düşülen vakıf kaydı

1.3. Tahsili ve Görevleri

İlk eğitimini ve hafızlığını muhtemelen ailesinden alan Trabzonî, tahsilini ilerletmek üzere İstanbul'a gider. Kaç yaşında ve hangi tarihte İstanbul'a gittiğine ve burada nerde ve hangi hocalardan öğrenim gördüğüne dair maalesef kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak ileride Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik yapmasından hareketle burada öğrenim gördüğü söylenebilir. İstanbul'da öğrenimini tamamladıktan sonra ilim tahsilini ilerletmek, kitap istinsah ve mukabelesi yapmak üzere buradan ayrılan Trabzonî, İstanbul'a döndüğü tarihe kadar çeşitli dönemlerde Halep, Şam, Kudüs, Mısır, Mekke ve Medine'de²² bulunmuş, buradaki âlimlerle görüşüp istifade etmiş, çeşitli kitapları okuyup mukabele ve istinsah etmiştir.²³ İstanbul'dan tam olarak hangi tarihte ayrıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamakla beraber istinsah ettiği *Nûru'l-izâh* adlı eserin istinsah kaydında eseri 11 Ekim 1741 tarihinde Mekke Zemamiyye Ribatı'nda²⁴ istinsah ettiğini belirtmesi bu tarihten önce İstanbul'dan ayrıldığına işaret etmektedir.²⁵

¹⁸ Trabzonî'nin telif tarihi tespit edilebilen ilk eseri 6 Şevval 1167 / 27 Temmuz 1754 tarihli Süleymaniye 402 numarada kayıtlı *Tuhfetu'l-ihvân fi beyâni'l-helâl ve'l-haram mine'l-hayevân* adlı eserdir. Trabzonî'nin müstensihisi olduğu ve istinsah tarihi tespit edilebilen ilk eseri ise 30 Receb 1154 / 11 Ekim 1741 tarihli Süleymaniye 626 numarada kayıtlı *Nûru'l-izâh* adlı eserdir.

¹⁹ Bu eserlerin Trabzonî'ye aidiyeti ile ilgili değerlendirme bu çalışmada eserleri bölümünün sonunda yapılacaktır.

²⁰ Mehmet Ali Aysan, *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fi fenni usûli'l-hadîs hâşiye alâ Nühzeti'n-nazar fi tavdîhi nuhbeti'l-fiker Adlı Eseri ve Hadîs Usûlüne Katkısı* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 5; Ali Benli, "Muhammed el-Medenî et-Trabzonî ve Risâle fi Beyâni'l-Ezdâd'ı", *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 31 (2015), 148-149.

²¹ Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-İnâye bi-şerhi Kitâbi'n-Nukâye* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 512), 1a.

²² Nitekim müstensihisi olduğu *Dürrü's-seniyye* adlı eserin istinsah kaydında Mekke, Medine, Şam ve Kudüs'te ikamet ettiğine işaret etmiştir. Bkz.: Zeynüddin el-İrâkî, *ed-Dürrü's-seniyye fi nazmi's-sireti'n-nebevîyye* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1071-002), 27.

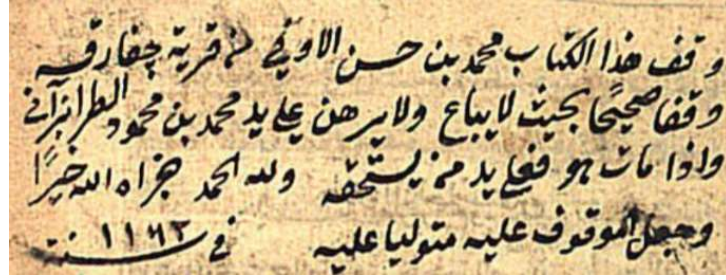
²³ Bazı çalışmalarda Trabzonî'nin *Hâdi'l-umy* adlı eserindeki bazı ifadelerle dayandırılarak onun Mekke'de hocalık yaptığı belirtilmiştir. (Benli, "Muhammed el-Medenî et-Trabzonî ve Risâle fi Beyâni'l-Ezdâd'ı", 148; Uğur Kılıç, *Trabzonî Muhammed b. Mahmud el-Medenî'nin Risale fi Beyani ma Vakaa mine'l-Evhami fi sıhahi'l-Cevheri Adlı Eserinin Edisyon Kritiği* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 15.) Ancak atf yapılan söz konusu ifadeler Trabzonî'ye ait değil, onun alıntı yaptığı İbrahim el-Bîrî'ye (ö. 1688) aittir. Dolayısıyla bu ifadelerden hareketle Trabzonî'nin Mekke'de müderrislik yaptığını söylemek hatalıdır. Bkz.: (Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *Hâdi'l-umy ilâ caddeti'l-tarik* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/14), 190b-191a.)

²⁴ Mekke'de süflilere mahsus yirmi beş ribattan biri olan Zemâmiyye Ribatı, et-Tavvaş Zemmâm tarafından 813/1410 yılında yaptırılmıştır. Bkz.: Esra Doğan Turay, "Süflilerin Hacca Dair Görüşü Ve Orjinal Katkıları", *Turkish Studies* 13/25 (2018), 238.

²⁵ Ebu'l-İhlâs Hasan b. Ammâr Şürünbülâfî, *Nûru'l-izâh ve necâtü'l-ervâh* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 626), 30a.

Hicaz bölgesine varmadan önce güzergâh üzerinde bulunan Halep, Şam, Kudüs ve Mısır'da belli bir süre kalmış olması da²⁶ dikkate alındığında en azından bu tarihten birkaç yıl önce İstanbul'dan ayrılmış olması gerekmektedir. Nitekim istinsah ettiği *el-Ucâletü's-seniyye* adlı eserin derkenarına düştüğü notta elinde bulunan nüshanın Mısır'da başladığı mukabelesine Mekke'de devam ettiğini belirtmiştir.²⁷ Hicaz bölgesinde on yılı aşkın bir süre kalan Trabzonî burada birçok hocadan çeşitli ilimlerde icazetler almış, pek çok eseri istinsah ve mukabele etmiştir. Burada icazet aldığı kişiler arasında Muhammed b. Tayyib el-Fâsî (ö. 1756) ve Mescid-i haram müderrisi eş-Şeyh Yahya b. Salih el-Hanefî el-Mekkî bulunmaktadır.²⁸

Daha sonra tekrar İstanbul'a geri dönen Trabzonî'nin tam olarak hangi tarihte döndüğünü tespit edemesek de *Tuhfetu'l-ihvân* adlı eserini 27 Temmuz 1754'de Mekke'de,²⁹ *Dürerü's-semîne* adlı eserini ise 17 Nisan 1756'da İstanbul'da³⁰ kaleme almış olmasından hareketle bu yıllar arası bir tarihte İstanbul'a döndüğü anlaşılmaktadır. Burada ilmi faaliyetlere devam eden Trabzonî, İbn Himmât ed-Dımaşkî'den (ö. 1761) icazet almış, bunun yanında birçok eser telif etmiştir. Kesin bir bilgi olmamakla beraber, bu dönemde muhtemelen Süleymaniye Medreselerinde müderrislik yapmıştır. 1761 yılından sonra³¹ tekrar Medine'ye gitmiş³² yaklaşık yedi yıl burada kalmıştır. 1768 yılı civarında tekrar İstanbul'a³³ döndükten sonra ölümüne kadar (1786) Süleymaniye Medresesi'nde müderris ve kütüphane müdürü (hâfiz-ı kütüb) olarak görev yapmıştır.³⁴ Vefatından kısa bir süre önce 15 Nisan 1785'de, 226 kitabını görev yaptığı Süleymaniye Camii'ndeki bu kütüphaneye vakfetmiştir.³⁵ Ayrıca kitaplar üzerine yazdığı vakıf kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bu görevde bulunduğu sürede pek çok kimsenin bu kütüphaneye kitap vakfetmesine aracı olmuştur.³⁶

Resim 5: Çufaruksa köyünden Mehmed b. Hasan el-Ofî'nin, Trabzonî vasıtasıyla vakfettiği eserin vakıf kaydı (Süleymaniye 828, 1a)

²⁶ Seyyidoğlu, "Bir Osmanlı Âlimi: Muhammed Trabzonî", 176.

²⁷ Zeynüddin Muhammed Abdurra'ûf b. Tacu'l-Ârifin b. Ali el-Münâvî, *el-'Ucâletü's-seniyye alâ Elfiyyeti's-sireti'n-nebeviyye* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 828), 169a. Nottaki açıklama şu şekildedir: "Ben Fakir et-Trabzonî. Bu eşsiz eseri İstanbul'da satın aldım. İncelediğimde eserin bir hayli tahrif edilmiş olduğunu fark ettim. Mısır'a geldiğimde mukabele için farklı bir nüsha aradım ancak oldukça yırtık bir nüshaya ulaşabildim. Gazveler bölümüne kadar karşılaştırma yapabildim. Daha sonra Mekke-i Mükerrreme'ye gitmeye karar verdim. Burada kalan kısmı mukabele edebileceğim bir nüsha aradım ve müellif nüshasına ulaştım. Bu nüshayla mukabele ederek kalan kısmı bitirdim ve derkenarda açıklamalar ilave ettim. Bu nüshayı elde eden değerini bilsin. 1154"

²⁸ İcazetlerine ileride temas edilecektir

²⁹ Trabzonî, *Tuhfetu'l-ihvân* (Süleymaniye Koleksiyonu, 402), 185b.

³⁰ Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *ed-Dürerü's-semîne fî fedâilü'l-âyâti ve's-suveri'l-azîme* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041-018), 243b.

³¹ Nitekim *ed-Dürerü'l-munazzam* adlı eserini 12 Eylül 1760'da, *Şerhu esmâi ehl-i Bedr* adlı eserini ise Temmuz 1761'de İstanbul'da kaleme almıştır.

³² Nitekim Ali el-Kârî'nin *el-Hizbü'l-A'zam* adlı eserinin Süleymaniye 321 numarada kayıtlı nüshasının 72b varlığında yer alan Trabzonî'ye ait mukabele kaydında eserini 1175 yılında Mescid-i Nebevî'de mukabele edildiği belirtilmiştir.

³³ Trabzonî Ağustos 1768'de *Risâle fî beyâni mâ-yuzekker ve-mâ-yü'ennes* (Süleymaniye 1068, 234a) adlı eserini kaleme almıştır.

³⁴ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/345.

³⁵ İsmail E. Erünsal, "İstanbul (Kültür ve Edebiyat)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/282.

³⁶ Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bazı eserlerin zahriye sayfalarında standart bir ifade ile yer alan bu şekildeki kayıtlar için bkz.: Süleymaniye Koleksiyonu, 40, 42, 57, 135, 192, 258, 266, 296, 296, 366, 419, 420, 828, ... numaralı mecmualar.

1.4. Hocaları, İcazetleri ve Öğrencileri

Trabzonî tahsil sürecinde muhtemelen pek çok hocadan ders almış olmalıdır. Ancak maalesef kaynaklarda ve kitaplarında bununla ilgili herhangi bir bilgi tespit edemedik. Sadece kendilerinden icazet aldığı üç hocasının ismi istinsah ettiği bir mecmuada Trabzonî tarafından icazetnâmelerin metinlerinin kayıt altına alınması sayesinde bilinmektedir. Bu hocalardan biri kendisinden Mekke’de icazet aldığı Muhammed b. Tayyib el-Fâsî el-Şerakî el-Mâlikî’dir (ö. 1170/1756).³⁷ Trabzonî ondan Şevval 1157/ Aralık 1744’de Buhârî’nin (ö. 256/870) *el-Câmi ‘u’s-sahîh*’ini kirâat; Müslim’in (ö. 261/875) *el-Câmi ‘u’s-sahîh*’ini semâ, Tirmîzî’nin (ö. 279/892) *Şemâil*’ini dirâyet; Zeynüddîn el-İrâkî’nin (ö. 806/1404) *el-Elfiyye*’sini rivâyet; İbn Akîl’in (ö. 769/1367) *Tavdîhu ‘n-nahv*’ı ile İsmâuddîn el-İsferayînî’nin (ö. 945/1539) *Şerhu ‘l-isti ‘âre*’si için de dirâyet icazeti almıştır.³⁸

Mekke’de icazet aldığı diğer bir hocası ise Mescid-i Haram Müderrisi eş-Şeyh Yahya b. Salih el-Hanefî el-Mekkî’dir. Ondan, başta *Sahih-i Buhari* ve bazı fıkıh kitapları olmak üzere rivayeti caiz olan ilimleri rivayet etmek üzere genel bir icazet almıştır.³⁹

İcazet aldığı bir diğer hocası İbn Himmât ed-Dımaşkî’dir (ö. 1175/1761).⁴⁰ Trabzonî Hicazdan ilk dönüşünde, İstanbul’a yerleşmiş olan İbn Himmât ile görüşmüş ondan Receb 1170/ Nisan 1757 tarihli bir icazet almıştır.⁴¹ Trabzonî bu icazetle hocası Şeyh Cemâleddin Abdullah b. Sâlim el-Basrî’nin (ö. 1134/1722) İbn Himmât’a rivayetini icazet verdiği ve fihristinde zikrettiği bütün eserlerin rivâyetini içeren⁴² husûsî bir izin almıştır.

Maalesef icazet aldığı bu hocaları dışında İstanbul’da veya ikamet ettiği diğer şehirlerde öğrenim gördüğü asıl hocaları hakkında herhangi bir bilgiye veya işarete ulaşamadık.

Trabzonî’nin öğrencileri ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak Trabzonî’nin Fatih 754/3 numarada kayıtlı *Tathîru ‘l-eşya* adlı risalesinin istinsah kaydında yer alan “Allah’ın onun ilmiyle bizi faydalandırdığı Şeyhimiz âlim, allâme, fakîh Şeyh Muhammed Medenî ...”⁴³ ifadesi müstensih İsmâil Talat b. Ali’nin onun öğrencilerinden biri olduğuna işaret etmektedir.

³⁷ İbnü’t-Tayyib el-Fâsî 1110/1698 yılında Fas’da doğmuş, 1170/1756 yılında Medine’de vefat etmiştir. *Tâcü ‘l- arûs* sahibi Murtazâ ez-Zebîdî’nin (ö. 1205/1791) de hocası olan Fâsî birçok eser kaleme almıştır. Bu eserler arasında *el-Kâmûsü ‘l-muhtâ’* in şerhi olan *Lzâ ‘etü ‘r-râmûs*, *Şerhu ‘l-Kasîdeti ‘l-Mudariyye* ve *Şerhu Elfiyeti İbn Mâlik* zikredilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Özel, “İbnü’t-Tayyib eş-Şarkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/620-622.

³⁸ Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *İcazetler* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1071-007), 96a.

³⁹ Trabzonî, *İcazetler* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1071-007), 99b-101a.

⁴⁰ Tam adı Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Hasan b. Muhammed ed-Dımaşkî olan İbn Himmât, 18. yüzyılda Şam, Mısır ve Hicâz’ın hadis rivâyet birikimini elde ederek İstanbul’a gelen ve burada uzun yıllar çeşitli ilimlerden okuttuğu derslerin yanı sıra özellikle isnadlı hadis rivâyet etmesinden dolayı “İstanbul’un muhaddisi ve müsnidi” diye tanınan Şamlı bir âlimdir. 1091/1680 tarihinde Dımaşk’da doğan İbn Himmât tahsil için Dimyat (1120/1709), Kahire (1123/1712), Mekke (1132/1720) ve Medine’ye (1133/1721) gitmiş 1135/1723 sonrası bir tarihte ise Üsküdar’a gelmiş ve ilk olarak 1138/1725 tarihinde Ahmediyye Câmii’nde ders vermeye başlamıştır. On yıldan fazla bir süre Ahmediyye Câmii ve Vâlide Sultan Dârulhadisi başta olmak üzere, camilerde ve evindeki husûsî derslerde hadis, fıkıh, kelam, belâğat ve mantık gibi çeşitli ilimlerden dersler vermiştir. 1153/1740 tarihinde resmi açılışı yapılan Ayasofya Mahmûdiyye Kütüphanesi’nin ilk muhaddislerinden olan İbn Himmât, Cemâziyelevvel 1175 / Aralık 1761 tarihinde İstanbul’da vefat etmiştir. İbn Himmât, hadis usûlü konusunda beş, isnad ile ilgili bir, hadis tahrîci ile ilgili iki eser kaleme almıştır. Ayrıca belâğat ile ilgili bir risâlesi bulunan İbn Himmât’ın özellikle fıkhu’l-hadis olarak nitelendirilecek türde küçük risâleleri de bulunmaktadır. Bkz.: Kadir Ayaz, “XVIII. Yüzyılda Hanefî Bir Muhaddis; İbn Himmât ed-Dımaşkî’nin Mısır ve Hicaz’a Yolculukları, Hocaları ve Hadis İcazetleri”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2019), 15.

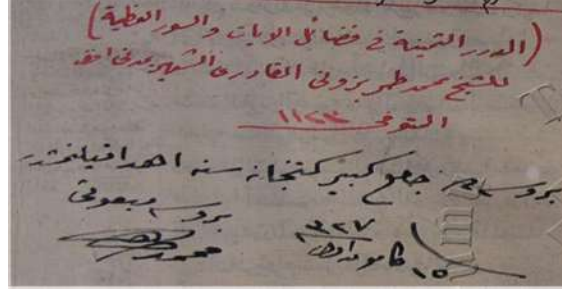
⁴¹ Trabzonî, *İcazetler* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1071-007), 97b-98a.

⁴² İcazetin içerdiği kitaplar için bkz.: Ayaz, “XVIII. Yüzyılda Hanefî Bir Muhaddis”, 34-38.

⁴³ Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *Tathîru ‘l-eşya* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 754/3), 78b.

1.5. Vefâtı

Ölümüne kadar İstanbul’da görevlerine devam eden Trabzonî’nin ölüm tarihi ile ilgili de kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Akifzâde 1150/1737 sonrası yıllarda sağ olduğunu belirtir.⁴⁴ Süreyya, Bağdatlı ve Bağdatlı’ya atfen Zirikli ile Kehhale ölüm tarihini 1200/1786 olarak zikrederler.⁴⁵ Bursalı ise 1123/1711 yılında Medine’de vefat ettiğini belirtir.⁴⁶ Nitekim bu tarih Bursalı’nın, Bursa Câmi-i Kebîr Kütüphanesine hediye ettiğini belirttiği Trabzonî’nin *Dürerü’s-semîne* adlı eserinin zahriyesinde kaydedilmiştir.⁴⁷ Trabzonî’nin eserlerinin telif tarihleri özellikle de *Câmiu’l-a‘zam* adlı eserinin 1195/1781 yılında telif edildiği⁴⁸ bilgisi dikkate alındığında *Sicill-i Osmânî*’de zikredilen 15 Ramazan 1200 / 12 Temmuz 1786’da İstanbul’da vefat ettiği ve Karacaahmet Mezarlığı’na defnedildiği bilgisi⁴⁹ kanaatimizce doğruya daha yakın görünmektedir.

Resim 6: Bursalı’nın, Bursa Câmi-i Kebîr Kütüphanesine hediye ettiğini belirttiği kitaba imzası ile beraber düştüğü kayıt

1.6. İlmî Şahsiyeti

İlim tahsili ve talebi için hayatı boyunca yaptığı seyahatler dikkate alındığında tam anlamıyla bir ilim yolcusu olduğu söylenebilecek Trabzonî’nin gerek icazetleri gerekse telif ve istinsah ettiği eserleri ilmî şahsiyeti hakkında oldukça net fikirler vermektedir. İyi bir fakîh, muhaddis, müfessir, kalamcı ve dilci olduğu söylenebilecek olan Trabzonî’nin, temel islamî ilimler yanında coğrafya, tıp gibi alanlarda da bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Eserlerini Arapça olarak kaleme alan, Arap Dili ve Belagatı konusunda birçok eser telif eden Trabzonî’nin, eserlerinde Arapça dilini oldukça iyi kullanması onun Arapçaya vukûfiyetine işaret etmektedir. Aynı şekilde hadis, tefsir, kalam ve fıkıh konularında telif ettiği eserler ve bu konularda yazılmış eserler üzerine yaptığı ihtisar, şerh ve haşiyelerin gerek niceliği gerekse niteliği genel olarak islamî ilimlerde yetkin bir âlim olduğunu ortaya koymaktadır. Zahirî ilimlerdeki yetkinliğinin yanında bazı kaynaklarda zikredilen “Kadirî” nisbesinden, eserlerinde zikrettiği “eş-Şeyh” sıfatından ve “ilmi-i ledünni ile rızıklandırıldığı”⁵⁰ şeklindeki ifadelerinden aynı zamanda tasavvufî bir meşrebe sahip olduğu da anlaşılmaktadır.

⁴⁴ Akifzâde, *Kitâbü’l-mecmû*, 307.

⁴⁵ Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 4/312; Bağdatlı, *Hediyetü’l-ârifin*, 2/345; Ziriklî, *el-A‘lâm*, 7/89; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifin*, 12/48.

⁴⁶ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/1/177.

⁴⁷ Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *ed-Dürerü’l-müntesire fi’l-ehâdisi’l-müştehire* (Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Ulucami, 1043), 1a. Bursalı’nın imzası ile beraber yazdığı kayıt dikkate alındığında üstte kırmızı yazılı kayıttan da Bursalı tarafından yazılmış olduğu söylenebilir. Ancak Bursalı’nın bu tarihi nasıl tespit ettiği ile ilgili bir bilgiye sahip değiliz. *Osmanlı Müellifleri*’de de zikrettiği tarihi buraya kaydetmiş olabilir. Ya da (müstensih veya bir başkası tarafından) burada kaydedilmiş olan tarihten hareketle Bursalı kitabında Trabzonî’nin ölüm tarihini bu şekilde zikretmiş olabilir.

⁴⁸ Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *el-Câmiu’l-acam fi esmâi nebiyyine’l-muazzam* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1032-003), 55b.

⁴⁹ Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 4/312.

⁵⁰ Trabzonî, *Hâdi’l-‘umyi* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041), 177a.

Telif eserleri ile istinsah ve mukabele ettiği eserler dikkate alındığında Trabzonî üzerindeki Alî el-Kârî (ö. 1014/1605) ilgisi ve etkisi bariz bir şekilde görülür. Onun eserleri üzerine yaptığı çalışmalar yanında eserlerinde ona bolca atıf yapmış, ondan seçkiler oluşturmuş, birçok eserini istinsah ve mukabele etmiştir. Üzerine çalışma yaptığı ve eserlerine çokça başvurduğu diğer isimler arasında başta Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) olmak üzere Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286), Hâfîzüddîn en-Nesefî (ö. 710/1310), İbn Hacer Askalanî (ö. 852/1449), İbrâhîm el-Halebî (ö. 956/1549), İbn Kemal (ö. 940/1534), Zeynüddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563), Mehmed Birgîvî (ö. 981/1573), Muhammed Münavî (ö. 1031/1622), İbrâhîm el-Lekânî el-Mâlîkî (ö. 1041/1632), eş-Şürünbülâlî (ö. 1069/1659), Alâüddîn el-Haskefî (ö. 1088/1677) gibi farklı ilimlerde öne çıkmış ve farklı mezheplere mensup isimler sayılabilir.

Muhakkik ve müdekkik bir âlim olan Trabzonî eserlerinde meseleleri temellendirirken öncelikle konuyla ilgili rivayetlere yer verir ve gerekli olduğunda aslî kaynaklara müracaatla bunları değerlendirir. Ayrıca muhatapları tarafından kullanılan görüş ve rivayetleri de temel kaynaklardan tahkik ederek tespit ve tashih etmeye çalışır. Nitekim muhataplarına getirdiği eleştirilerin başında “heva ve heveslerine göre hareket etmeleri, meseleleri yeterince araştırmadan ve anlamadan bir görüşü benimsemeleri ve bu görüşten hareketle de muhalif görüş sahiplerine saldırmaları” yer alır.⁵¹ Meselelere klasik usul ve gelenek çerçevesinde çözümler üretmeye çalışan Trabzonî, daha ziyade Osmanlı döneminde muteber kabul edilen metinler olmak üzere klasik kaynakları esas alır. Görüşlerini desteklemek ve kabul edilebilirliğini arttırmak için seçici iktibas yöntemiyle mümkün olduğunca fazla ve çeşitte güvenilir kaynağa atıf yapmaya çalışır. Aynı şekilde edindiği eserleri mümkün olduğunca farklı ve güvenilir nüshalarla mukabele edip tashih ve tahkik etmeye çalışır.⁵²

Kendi zamanında yaşanan hadiselerle kayıtsız kalmayan Trabzonî, dinî, ahlâkî ve sosyal problemler ile yakından ilgilenmiş,⁵³ karşılaştığı veya kendisine sorulan fikhî ve îtikâdî çeşitli meselelerle ilgili fetvalar vermiş ve risaleler kaleme almıştır. Trabzonî Hanefî mezhebine mensup olmasına rağmen meseleleri değerlendirirken mezhebî bir taassuba başvurmamıştır. Pek çok ilim merkezinde içlerinde farklı mezhep mensuplarının da yer aldığı birçok hocadan ders ve icazet almış olmasının sağladığı ilmî birikim ve sahip olduğu tasavvufî kimlik nedeniyle Trabzonî, meseleleri daha geniş bir bakış açısı ve ihtiyatla değerlendirebilmiştir. Hatta eserlerinin birçoğunu toplumda var olan pek çok uygulamayı bidat ve hurafe olarak nitelendirip bu uygulamalara karşı sert bir üslup takınan bir zihniyet ve söyleme karşı reddiye olarak kaleme almıştır.⁵⁴ Döneminde tartışma konusu olan Fâtiha okuma, tevessül, şefaât, müslümanın tekfir edilmesi gibi konulara değinmiş, bunları şirk sayanların iddialarının temelsiz olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Nitekim söz konusu zihniyetin bir temsilcisi olduğu söylenebilecek Muhammed b. Hamza Güzelhisarî (1118/1706’dan sonra), Akdağlı Mustafa el-Amâsî’nin (ö. 1158/1746) Ebu Said el-Hâdimî (ö. 1176/1762) ve isimlerini açık olarak zikretmediği bazı kimselerin bazı iddialarını eserlerinde cevaplandırması bu tavra işaret etmektedir. Trabzonî’nin, Osmanlı toplumunda Kadızâdeliler hareketi tarafından temsil edilen söz konusu tekfirci anlayışlarla mücadele etmeye, bu hareketlerin

⁵¹ Bkz.: Trabzonî, *Hâdî'l-umyî* (Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/14), 177a; Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *Risâle fî savmî yevmî ş-şekk* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mahmud Efendi Koleksiyonu, 666/2), 55b.

⁵² Trabzonî’nin tashih ve tahkik hassasiyeti için yukarıda (27. dipnot) aktardığımız *Ucaletü’s-seniyye* adlı eserin istinsah kaydında zikrettiği ifadelerle ve Süleymaniye Koleksiyonu 213 numarada kayıtlı *Delâ’îlü’l-Hayrât* adlı eserin mukabele kaydında (1b) zikrettiği ifadelerle bakılabilir.

⁵³ Bazı çalışmalarda Trabzonî’nin idarecilerle ilişkisinin iyi olduğunu vurgulamak üzere *Nefehâtü’l-kurab* adlı eserde Vezir Abdurrahman Paşa ile olan irtibatından söz edilmiştir. Ancak eserleri kısmında belirtileceği üzere bu eser Trabzonî’ye ait değil Ahmed Hamevî’ye (ö. 1098/1687) aittir. Dolayısıyla eserde zikredilen ifadeler Hamevî-Abdurrahman Paşa ilişkisine işaret etmektedir. Bkz.: Sula, “Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzonî el-Medenî”, 83; Emin Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî’nin (v. 1200/1786) “ed-Dürerü’s-Semîne” Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 13.

⁵⁴ Bu bağlamda değerlendirilebilecek eserlerinden bazıları şunlardır: *Risâle fî ademî cevâzi tekfîri’l-mü’min, es-Sârimü’l-mestül li-unuk men tasâddâ bi-cehlihî kassa ahkâme’r-Rasûl, Risâle fî reddi men kâle ihdâu’l-fâtiha li-rûh-i fülân fekad eşrake, Sârimü’l-vâridât, Hâdî’l-umyî ilâ câddeti’l-tarik, Risâle fî iskâti’s-salât, Risalet fî hakki’l-istinca, Risâle fî savmî yevmî ş-şekk* adlı risaleleri.

olumsuz etkilerini azaltmaya çalıştığı söylenebilir.⁵⁵ Trabzonî'nin tekfir karşıtı yaklaşımının oluşumunda, çağdaşı olan Muhammed b. Abdülvehhâb ve Vehhâbiliğin fikirlerinin de etkisi olduğu muhakkaktır. Nitekim Trabzonî, *Sârimu'l-vâridât* adlı eserinde, her ne kadar ismini zikretmese de eserini “Necidli bir şeyhin asılsız iddialarına karşı reddiye olarak kaleme aldığı”⁵⁶ belirtmesi buna işaret etmektedir.

2. Eserleri

Biyografi kaynaklarında⁵⁷ ve güncel çalışmalarda Trabzonî'ye başta Kur'an ilimleri, fıkıh, hadis, siyer ve Arap dili olmak üzere çeşitli ilim dallarında irili ufaklı çok sayıda eser nispet edilmektedir. Vefatından kısa bir süre önce kitaplarını Süleymaniye Camii'ndeki kütüphaneye vakfetmesi nedeniyle söz konusu kitaplardan pek çoğu Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur. Bazı çalışmalarda başka bir müellife ait bazı eserler isim benzerliği vb. sebeplerle ona nispet edilmiş veya müstensihî olduğu bazı eserlerin yanlışlıkla müellifi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca yapılan sonraki çalışmalar önceki çalışmalarda hatalı olarak aktarılan eserleri ile ilgili bu bilgileri onlara atfen aktarmış, hataların yaygınlaşmasına sebep olmuşlardır. Bu nedenle bu çalışmada Trabzonî'ye nispet edilen eserlerin kendileri bizzat görülüp incelenerek söz konusu bilgiler teyit edilmiş ve ona ait olduğuna kanaat getirilenler eserleri arasında zikredilmiştir. Aşağıda belirtilecek eserler arasında yer almayan ve bazı çalışmalarda Trabzonî'ye nispet edilen eserlerle ilgili ihtiyatlı hareket edilmeli ona aidiyeti teyit edilmelidir. Ona ait olmadığı ve hatalı şekilde ona nispet edildiği düşünülen bazı eserler ile ilgili aşağıda bazı açıklamalar ve değerlendirmeler yapılacaktır.

Bu çalışmanın da içinde yer alacağı kitapta konularına göre Trabzonî'nin eserlerini ve içeriğini ele alacak çalışmalar bulunacağı için biz burada sadece eserlerinin adlarını, konularını ve üzerine yapılan çalışmaları zikretmekle yetineceğiz. Aynı şekilde birden fazla nüshası bulunan eserlerin varsa müellif nüshasına yoksa tek nüshaya işaret etmekle yetineceğiz. Trabzonî'ye aidiyetine kanaat getirdiğimiz eserler konularına göre şu şekildedir:

2.1. Kurân İlimleri-Tefsir

- 1- *Câlibu'l-ferec ve sâlibu'l-harac / Risâle fi't-tecvid ma'a zelleti'l-kârî*, (Süleymaniye 1041/10).⁵⁸
- 2- *ed-Dürerü's-semîne fi fezâili'l-âyât ve's-süveri'l-azîme* (Süleymaniye, 1041/17).⁵⁹
- 3- *Hâşiye ale't-Tahbîr fi ilmi't-tefsîr li's-Suyûtî* (Süleymaniye 1068/05).
- 4- *Risâle fi kıssati Hârût ve Mârût* (Süleymaniye 1068/14).

2.2. Hadis-Hadis Usulü

- 1- *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye* (Süleymaniye 1041/01).⁶⁰
- 2- *ed-Dürü'l-munazzam fi şerhi'l-Hizbi'l-a'zam* (Süleymaniye 814).

⁵⁵ Eyüp Öztürk, “Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/407-418.

⁵⁶ Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-Trabzonî, *Sârimu'l-vâridât* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/16), 187b.

⁵⁷ Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/345; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1/177.

⁵⁸ Eserlerin yazma nüshalarının çoğunluğu Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunduğu için nüshaların yerlerini belirtmek üzere koleksiyon adı ve numarasını zikretmekle yetineceğiz.

⁵⁹ Emin Aydın, *ed-Dürerü's-Semîne*; Nihat Uzun, “Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Kur'an Anlayışı: Mehmed b. Mahmud et-Trabzonî (V. 1200/1786) ve ed-Dürerü's-Semîne İsimli Eseri”, *Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu, İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/419-427; Mustafa Mohamedsaed Abduljabar Alrawe, *Muhammed Medenî Efendi'nin “Risâle fi fedâili's-süveri ve'l-âyât” Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

⁶⁰ Zekeriyâ Ertürk, *Mehmed Medenî et-Trabzonî Efendi'nin el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsiyye adlı Eserinin Birinci Bölümünün Tahkik, Tahric ve Tercümesi* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Abdulkadir Abdulhakim Şeğgale, *Muhammed el-Medenî (1200/1786) 'nin “el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ahâdisi'l-Kudsiyye” Adlı Eserinin Tahkiki* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

- 3- *Ruseyyiletün fi ma'rifeti menâkibi ba'di'l-eimmeti'l-muhaddisîn* (Süleymaniye 1068/12).
 4- *Hâşiye alâ Mevdu'âti Aliyyi'l-Kârî* (Süleymaniye 1069/5).
 5- *Ruseyyiletün fi beyâni ma verade fi fedâili's-sultan mine'l-ehâdis* (Numanzâde Kütüphanesi 4033)

2.3. Fıkıh

- 1- *Hâşiye alâ Muhtasari Gunyeti'l-mütemelli fi şerhi Münyeti'l-musallî* (Süleymaniye 437).⁶¹
 2- *Tuhfetü'l-ihvân fi'l-helâl ve'l-harâm mine'l-hayevân* (Süleymaniye 402).⁶²
 3- *Risâle fi iskâti's-salât* (Süleymaniye 1068/13).
 4- *Tathîru'l-eşya* (Fatih 754/03).
 5- *Ruseyyiletün fi savmi'l-âşûrâ* (Süleymaniye 1041/02).
 6- *Risalet fi hakki'l-istinca* (Fatih 754/02).
 7- *Suâlu ehli-Kars /Cevabun an es'ileti seelehu anhâ raculün min ehli Kars* (Süleymaniye 1041/03).
 8- *Hâdi'l-'umyî ilâ câddeti't-tarik* (Süleymaniye 1041/14).⁶³
 9- *Risâle fi savmi yevmi's-şekk* (Hacı Mahmud Efendi 666/2)
 10- *Risâletü'n-nezr* (KHK 389/13)

2.4. Akaid-Kelam

- 1- *Hâşiye alâ urcûzeti Cevhereti't-tevhîd* (Süleymaniye 1069/3).
 2- *Risâle fi ademi cevâzi tekfiri'l-mü'min* (Süleymaniye 1041/11).⁶⁴
 3- *Sârimu'l-vâridât* (Süleymaniye 1041/16).
 4- *Risâle fi reddi men kâle ihdâu'l-fâtiha li-rûh-i fülân fekad eşrake* (Süleymaniye 1041/15).
 5- *es-Sârimü'l-meslûl li-unuk men tasâddâ bi-cehlihî kassa ahkâme'r-Rasûl* (Süleymaniye 1041/13).
 6- *Fevâid mütenevvi'a havle'l-mu'tezile ve gayrihim* (Süleymaniye 1068).
 7- *el-Maksadu'l-esmâ fi şerhi esmâi'l-hüsnâ* (Süleymaniye 1032/01).
 8- *el-Câmiu'l-aksâ fi esmâi'llahi'l-hüsnâ* (Süleymaniye 1032/02).
 9- *Temyüzü'l-fâdul ani'l-mefdûl* (Süleymaniye 1032/04).
 10- *Risâle tarîkı'l-ihlisâb ve'n-nasîha* (Süleymaniye 1041/12).

2.5. Siyer

- 1- *Câmiu'l-a'zam fi esmâi nebiyyi'l-mu'azzam* (Süleymaniye 1032/03).⁶⁵
 2- *Şerhu esmâi ehl-i Bedr* (Süleymaniye 1032/05).

⁶¹ Uğur Bekir Dilek, "Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) Fıkıha Dâir Bir Eseri: Hâşiyetü Mehmed et-Trabzonî Alâ Muhtasari Gunyeti'l-Mütemelli fi Şerhi Münyeti'l-Musallî", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/429-440.

⁶² Mehdi Cengiz, "Trabzonî Mehmed'in Zooloji Sözlüğü", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*, ed. Temel Öztürk vd. (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023), 3/1473-1484.

⁶³ Fidan Yılmaz, "Trabzonî Mehmed Medenî'ye Nisbet Edilen Arapça Duhan Risalesi", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 1/441-457.

⁶⁴ Hilmi Karaağaç, "Tekfir ve Elfaz-ı Küfre Dair İki Risale", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (İstanbul: Değişim Yayınları, ts.), 1/459-466.

⁶⁵ Sümeyye Çayır, *Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin el-Câmiu'l-Azam fi Esmâi Nebiyyine'l-Muazzam Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki* (İstanbul: FSMVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

3- *Cem 'u'l-fusûl ve 'l-fevâid fi târihi 'l-Beyti 'l-Harâm / Risâle müretteb ala ebvâb müteferrika ve fevâid şettâ* (Süleymaniye 1050/01).

4- *Mevlidü 'r-Rasûl sallallahu aleyhi ve sellem* (Basım: Kahire 1279/1862).

2.6. Arap Dili ve Belagatı

1- *Risâle fi beyâni evhâmi Sihâhi 'l-Cevheri* (Süleymaniye 1041/04).⁶⁶

2- *Risâle fi beyâni 'l-ezdâd* (Süleymaniye 1041/05).⁶⁷

3- *Risâle fi 'l-müsellesât* (Süleymaniye 1041/06).⁶⁸

4- *Risâle fi müsellesâti 'l-'ayn mine 'l-isim ve 'l-fi 'l* (Süleymaniye 1041/07).

5- *Risâle fi müsellesâti 'l-lâm / Risâle fi-mâ yete 'addi ve mâ-lâ yete 'addi* (Süleymaniye 1041/08).

6- *Ruseyyiletun fi beyâni 'l-elfâzi 'l-letî yestevî fihe 'l-müfred ve 'l-müsennâ ve 'l-cem 've 'l-müzekker ve 'l-müennes* (Süleymaniye 1041/09).⁶⁹

7- *Risâle fi beyâni mâ-yuzekker ve-mâ-yü 'ennes* (Süleymaniye 1068).⁷⁰

8- *Risâle fi ğalatâti 'l-a 'vâm* (Süleymaniye 1068).

9- *Ucâletü 'z-zâd fi şerhî Zuhri 'l-meâd fi muârazati Bânet suâd* (Süleymaniye 1050/02).⁷¹

10- *Risâle fi beyâni evzâni 'l-esmâ* (Fatih 5333/10).

2.7. Tıp-Eczacılık

1- *Tuhfetu 'l-ehevân fi hıfzı 's-sıhhati ve 'l-ebdân* (Mektebetü 'z-Zâhiriyye 10080)⁷²

2.8. Coğrafya

1- *Risâle fi 'l-coğrafya* (Süleymaniye 1069/07)

2.9. Diğer Çalışmaları ve Ona Nispet Edilen Eserler

Trabzonî, telif ettiği eserlerin yanında birçok eserden yapılan seçmelerden oluşan derlemeler yapmış (müntehâb), pek çok eser istinsah etmiş, bazı eserleri farklı nüshalardan hareketle tashîh, tahkîk ve mukâbele⁷³ etmiştir.⁷⁴

Telif eserlerinin dışında Trabzonî birçok eseri istinsah etmiştir.⁷⁵ İstinsah ettiği eserler arasında, Süleymaniye Koleksiyonu 1034, 1042, 1064, 1067, 1068, 1069, 1070 numaralarda kayıtlı mecmualarda olduğu gibi telif eserlerinin yanında birçok kitaptan alıntı, favâid ve notları içeren, ona ait kayıtları ihtiva

⁶⁶ Uğur Kılıç, *Trabzonî Muhammed b. Mahmud el-Medenî'nin Risale fi Beyani ma Vakaa mine 'l-Evhâmi fi sıhâhi 'l-Cevheri Adlı Eserinin Edisyon Kitiği* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

⁶⁷ Benli, "Risâle fi Beyâni 'l-Ezdâd", 147-172.

⁶⁸ Nihal Değer, *Muhammed Medeni'nin Müsellesât Risalesinin Tahkiki* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000).

⁶⁹ Sula, "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzonî el-Medenî", 77-110.

⁷⁰ Ali Bulut, "Muhammed el-Medenî et-Trabzonî ve Risâle fi Beyâni Mâ Yüzekker ve Yüennes vemâ Yetbeuhû mine 'l-Fevâidi 'l-Mühimme Adlı Eseri", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2020), 359-420.

⁷¹ Sefer Yıldırım - Mustafa İrmak, "Mehmet et-Trabzonî ve 'Ucâletü 'z-Zâd fi Şerh-i Zuhri 'l-me'âd fi Mu'ârazati Bânet Su'âd Adlı Eseri", *RTÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 82-103.

⁷² İsmail Paşa Bağdatlı, *İzâhü 'l-meknûn fi zeyli alâ Kesfî 'z-zunûn* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1920), 3/239; Ali Rıza Karabulut - Ahmet Turan Karabulut, *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi İle İlgili Eserler Ansiklopedisi* (Kayseri: Daru'l-Ukba, 2001), 5/3219.

⁷³ Trabzonî'nin mukabele ve tashih ettiği bazı eserler için bkz.: Süleymaniye Koleksiyonu 180, 213, 258, 292, 321, 611, 724, 828, 1040/02, 1043 numaralı mecmualar.

⁷⁴ Trabzonî'nin müntehab eserleri ile tashih, tahkik ve mukâbele ettiği eserlerin listesi için bkz.: Seyyidoğlu, "Bir Osmanlı Âlimi: Muhammed Trabzonî", 179-181; Aydın, *ed-Düverü 's-Semîne*, 28-36; Sefer Yıldırım, *Ucâletü 'z-Zâd*, 27-29.

⁷⁵ Müstensih olduğu eserlerden bazıları şunlardır: Süleymaniye Koleksiyonu 210, 213, 512, 513, 626, 1034, 1042, 1064, 1067, 1068, 1069, 1070, 1071 numaralı mecmualar.

eden seçkiler de bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda, bu mecmualardaki seçki/münteheb metinler onun telifi zannedilmiş ve ona nispet edilmiştir. Örneğin Süleymaniye Koleksiyonu 1070 numarada kayıtlı mecmuada yer alan; *Müntehabât min kütübi's-Suyûti* (25a-37b), *Mecmû'u tabakât* (36a-43b), *Müfredât ve me'ânî kelimât* (43b-123a), *Fıkhu't-tahâre* (123b-131a), *Lü'lü'ü'n-nazîm fî ravmî'ta'allum ve't-ta'lîm* (131a-133b), *Fedâ'ilu'z-zevâc* (136b-155a), *Mecmû' fevâide fi's-sefer ve's-salât ve'l-âdâb* (155b-168b) adlı seçkiler Trabzonî'ye nispet edilmiştir.⁷⁶

Ayrıca müstensihî olduğu bazı eserlerin derkenarlarına bolca not düşmesi nedeniyle bu nüshaların birer haşiyeye kabul edilip edilmeyeceği hususunda da farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Kanaatimizce başından sonuna kadar tamamı istinsah edilen bir esere Trabzonî tarafından derkenarda yoğun bir şekilde yapılan açıklamaları içeren ve istinsah haşiyesi olarak isimlendirilebilecek çalışmaların ona nispet edilmesi mümkün görünmektedir. Bu nedenle eserleri arasında söz konusu nitelikteki eserleri de zikrettik. Bunlara örnek olarak şu eserler zikredilebilir: *Hâşiye alâ Muhtasari Gunyeti'l-mütemelli fi şerhi Münyeti'l-musallî* (Süleymaniye 437), *Hâşiye ale't-Tahbîr fî ilmi't-tefsîr li's-Suyûti* (Süleymaniye 1068/05), *Hâşiye alâ urcûzeti Cevhereti't-tevhîd* (Süleymaniye 1069/03), *Hâşiye alâ Mevdu'âti Aliyyi'l-Kârî* (Süleymaniye 1069/05).

Aynı şekilde müstensihî olduğu bazı müstakil eserler de Trabzonî'ye nispet edilmiştir. Bunlar arasında Süleymaniye 1041/17 numarada kayıtlı Ahmed Hamevî'nin (ö. 1098/1687) *Nefehâtü'l-kurab* adlı eseri yer alır. Muhtemelen mecmuadaki diğer eserlerin tamamının Trabzonî'ye ait olması nedeniyle bu eserin de ona ait olduğu düşünülmüş ve ona nispet edilmiştir.⁷⁷ Zeynüddin el-İrâkî'nin *Dürerü's-seniyye* adlı eserinin Trabzonî tarafından istinsah edilen Süleymaniye Koleksiyonu 1071/02 numarada kayıtlı nüshası da ona nispet edilen başka bir eserdir.⁷⁸

Bazı eserler ise müellif adı benzerliği nedeniyle Trabzonî'ye nispet edilmişlerdir. Bunlar arasında başka bir Mehmed et-Trabzonî'ye ait olduğu düşünülen Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu 389 numarada kayıtlı *Tertîbü evâilî âyâtî'l-Kur'ân 'alâ hurûfî'l-hicâ / et-Teshîl ve't-tertîb*⁷⁹ ve Bursa İnebey Yazma Eser Ktp. Haraccı Koleksiyonu 350 numarada kayıtlı *Hâşiye alâ Nuhbeti'l-fiker / er-Risâle fî fenni usûlî'l-hadîs*⁸⁰ adlı eserlerdir. *Tertîbü evâilî âyâtî'l-Kur'ân* adlı eserin ferağ kaydında eserin “Sâbık Bursa Kadısı ve Sultanîyye Medresesi Mutasarrıfı Mehmed et-Trabzonî tarafından 10 Rebûlâhîr 1118/22 Temmuz 1706 tarihinde yazıldığı” bilgisi yer almaktadır. Aynı şekilde *Hâşiye alâ Nuhbeti'l-fiker* adlı eserin ferağ kaydında da “eserin müstensihî Bursa Veled-i Abdurrahman Medresesi Müderrisi Muhammed, hocası Mehmed et-Trabzonî'ye ait haşiyenin istinsahını 19 Şevval 1122 / 11 Aralık 1710 tarihinde tamamladığını” belirtir. Öncelikle eserlerin telif tarihi dikkate alındığında, kayıta belirtildiği üzere mutasarrıf olan ve daha önce Bursa kadılığı yapmış olan müellifin en az yirmili yaşlarında olduğu varsayılabilir. Buradan hareketle eserin müellifinin 1685 civarı bir tarihten önce doğmuş olması gereklidir. 1710 yılında müderris olan öğrencisi tarafından istinsah edilen diğer eserdeki bilgiden hareketle de benzer bir değerlendirme yapılabilir. Muhammed et-Trabzonî'nin ölüm tarihi ve eserlerinin telif tarihleri dikkate alındığında bu tarihlerde doğma ihtimali görünmemektedir. Ayrıca gerek biyografi kaynaklarında gerekse kendi eserlerinde Bursa'da bulunduğu veya orada görev yaptığına dair bir bilgi

⁷⁶ Sula, “Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî”, 81, 91, 94; Kılıç, *Trabzonî Muhammed b. Mahmud el-Medenî*, 16, 18, 21.

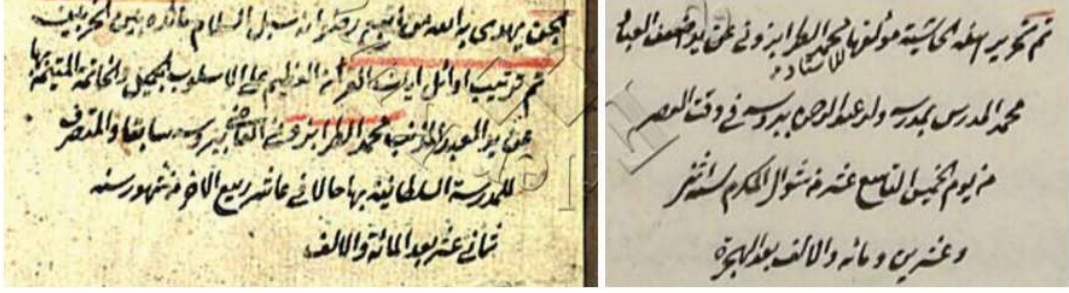
⁷⁷ Sula, “Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî”, 91; Aydın, *ed-Dürerü's-Semîne*, 150; Yıldırım, *Ucâletü'z-Zâd*, 26.

⁷⁸ Sula, “Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî”, 93; Kılıç, *Trabzonî Muhammed b. Mahmud el-Medenî*, 19.

⁷⁹ Süleyman Gür, “Mehmed b. Mahmud et-Trabzonî ve Tertîbü Evâilî-î Âyâtî'l-Kur'ân 'Alâ Hurufî'l-Hicâ İsimli Eseri”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*, ed. Temel Öztürk vd. (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023), 2/703; Aydın, *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî*, 17; Yıldırım, *Ucâletü'z-Zâd*, 21.

⁸⁰ Sula, “Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî”, 88; Aysan, *Mehmed et-Trabzonî*, 20; Yıldırım, *Ucâletü'z-Zâd*, 22.

veya işaret de bulunmamaktadır. Dolayısıyla söz konusu eserlerin başka bir Mehmed Trabzonî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 7: Hacı Mahmut Efendi 389 ve Haracı 350 numaralı nüshaların ferağ kayıtları

Müellif adı benzerliği nedeniyle Trabzonî'ye nispet edilen diğer bir eser de *Takyîd fi'l-kadâ ve'l-fetvâ ve's-şehâde* adlı eserdir. Brockelmann, Mâlikî fakihi Cennân Muhammed el-Medenî'nin eserlerini zikrederken, Trabzonî'nin bazı eserlerini de ona nispet eder. Hatta iki eser dışında zikrettiği tüm eserler Trabzonî'nin eserleridir.⁸¹ Muhtemelen bu hatadan dolayı bazı çalışmalarda diğer eserler gibi bu eserin de Trabzonî'ye ait olduğu düşünülerek ona nispet edilmiştir.⁸²

Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa Koleksiyonu 763/022 numarada kayıtlı *Risale fi't-tasavvuf* adlı Muhammed b. Ahmed b. el-Mısri el-Hinnâ'î el-Medenî'ye ait eser de muhtemelen "Medenî" nisbesi nedeniyle bazı çalışmalarda Trabzonî'ye atfedilmiştir.⁸³

Kaynakça

- Akbulut, Ömer. *Trabzon Meşhurları Bibliyografyası*. Ankara: Türkiye Ticaret Odası Matbaası, 1970.
- Akifzâde, Abdurrahim. *Kitâbü'l-mecmû fi'l-meşhûdi ve'l-mesmu*. çev. Hikmet Özdemir. İstanbul: Özfa Matbaacılık, 1998.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed. *Fethu bâbi'l-Înâye bi-şerhi Kitâbi'n-Nukâ-ye*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 512.
- Alrawe, Mustafa Mohamedsaed Abduljabar. *Muhammed Medeni Efendi'nin "Risâle fi fedâilî's-suver ve'l-âyât" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Ayaz, Kadir. "XVIII. Yüzyılda Hanefî Bir Muhaddis; İbn Himmât ed-Dımaşkî'nin Mısır ve Hicaz'a Yolculukları, Hocaları ve Hadis İcâzetleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (2019), 15-46.
- Aydın, Emin. *Muhammed b. Mahmud et-Trabzonî el-Medenî'nin (v. 1200/1786) "ed-Dürerü's-Semîne" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

⁸¹ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litterature, Zweiter Supplementband* (Leiden: E. J. Brill, 1938), 2/522.

⁸² Sula, "Muhammed b. Mahmud b. Salih b. Hasan et-Trabzonî el-Medenî", 91; Kılıç, *Trabzon Muhammed b. Mahmud el-Medenî*, 17.

⁸³ Aydın, *ed-Dürerü's-Semîne*, 28; Kılıç, *Trabzon Muhammed b. Mahmud el-Medenî*, 20.

- Aysan, Mehmet Ali. *Mehmed et-Trabzonî'nin er-Risâle fi fenni usûli'l-hadîs hâşîye alâ Nüzheti'n-nazar fi tavdîhi nuhbeti'l-fiker Adlı Eseri ve Hadis Usûlüne Katkısı*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn esmâi'l-müellifîn ve âsâruhu'l-musannefîn*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1955.
- Bağdatlı, İsmail Paşa. *Îzâhü'l-meknûn fi zeyli alâ Keşfü'z-zunûn*. 2 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1920.
- Benli, Ali. "Muhammed el-Medenî et-Trabzonî ve Risâle fi Beyânî'l-Ezdâd'ı". *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 31 (2015), 147-172.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litterature, Zweiter Supplementband*. 3 Cilt. Leiden: E. J. Brill, 1938.
- Bulut, Ali. "Muhammed el-Medenî et-Trabzonî ve Risâle fi Beyânî Mâ Yüzekker ve Yüennes vemâ Yetbeuhû mine'l-Fevâidi'l-Mühimme Adlı Eseri". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2020), 359-420.
- Bursalı, Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. ed. M. A. Yekta Saraç - Mustafa Çiçekler. 3 Cilt. Ankara: TÜBA, 2016.
- Cengiz, Mehdi. "Trabzonî Mehmed'in Zooloji Sözlüğü". *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*. ed. Temel Öztürk vd. 3/1473-1484. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Çayır, Sümeyye. *Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin el-Câmiu'l-Azâm fi Esmâi Nebiyyine'l-Muazam Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*. İstanbul: FSMVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Değer, Nihal. *Muhammed Medeni'nin Müsellesât Risalesinin Tahkiki*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Dilek, Uğur Bekir. "Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî'nin (ö. 1200/1786) Fıkha Dâir Bir Eseri: Hâşiyetü Mehmed et-Trabzonî Alâ Muhtasari Gunyeti'l-Mütemellî fi Şerhi Münyeti'l-Musallî". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/429-440. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.
- Ertürk, Zekeriya. *Mehmed Medeni et-Trabzonî Efendi'nin el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-eḥâdisi'l-ḳudsiyye adlı Eserinin Birinci Bölümünün Tahkik, Tahric ve Tercümesi*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Erünsal, İsmail E. "İstanbul (Kültür ve Edebiyat)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/275-284. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Gür, Süleyman. "Mehmed b. Mahmud et-Trabzonî ve Tertîbü Evâil-i Âyâti'l-Kur'ân 'Alâ Hurufi'l-Hicâ İsimli Eseri". *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Trabzon*. ed. Temel Öztürk vd. 2/699-710. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2023.
- Karaağaç, Hilmi. "Tekfir ve Elfaz-ı Küfre Dair İki Risale". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 1/459466. İstanbul: Değişim Yayınları, ts.
- Karabulut, Ali Rıza - Karabulut, Ahmet Turan. *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi İle İlgili Eserler Ansiklopedisi*. 6 Cilt. Kayseri: Daru'l-Ukba, 2001.

- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifin: Teracimu musannifi'l-kütubi'l-Arabiyye*. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 2010.
- Kılıç, Uğur. *Trabzonî Muhammed b. Mahmud el-Medenî'nin Risale fi Beyani ma Vakaa mine'l-Evhami fi sıhahi'l-Cevheri Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdurra'ûf b. Tacu'l-Ârifin b. Ali el-. *el-'Ucâletü's-seniyye alâ El-fiyyeti's-sireti'n-nebeviyye*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 828, 1-169.
- Özel, Ahmet. "İbnü't-Tayyib eş-Şarkî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/620-622. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Öztürk, Eyüp. "Mehmed Medenî et-Trabzonî ve Tekfirci Söyleme Karşı İtirazları". *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/407-418. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.
- Seyyidoğlu, Mahmud. "Bir Osmanlı Âlimi: Muhammed Trabzonî". çev. Ömer Faruk Tokat. *Rihle Dergisi* 2/5-6 (2009), 175-184.
- Sula, Murat. "Muhammed b. Mahmûd b. Salih b. Hasan et-Trabzûnî el-Medenî ve Ruseyyiletun fi Beyâni'l-Alfâzi'l-Letî Yestevî Fiha'l-Mufred ve'l-Musennâ ve'l-Cem'u ve'l-Muzekker ve'l-Muennes İsimli Risalesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2010), 77-110.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. 4 Cilt. İstanbul: Sebil Yayınları, 1997.
- Şeğgale, Abdulkadir Abdulhakim. *Muhammed el-Medenî (1200/1786)'nin "el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ahâdîsi'l-Kudsîyye" Adlı Eserinin Tahkiki*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Şürünbülâlî, Ebu'l-İhlâs Hasan b. Ammâr. *Nûru'l-izâh ve necâtü'l-ervâh*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 626, 83.
- Trabzonî, Mehmed b. Mahmud el-Medenî et-. *Sârimu'l-vâridât*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041-016.
- Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdîsi'l-müştehire*. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Ulucami, 1043, 1-90.
- Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *ed-Dürerü's-semîne fi fedâili'l-âyâti ve's-suveri'l-azîme*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041-018, 201b-243b.
- Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *el-Câmiu'l-azam fi esmâi nebiyyine'l-muazzam*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1032-003, 9b-55b.
- Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *Hâdi'l-'umyi ilâ câddeti't-tarîk*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1041/14, 177a-194a.
- Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *İcazetler*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1071-007, 95b-101a.
- Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *Risâle fi savmi yevmi's-şekk*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mahmud Efendi Koleksiyonu, 666/2, 55b-56b.
- Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *Tathîru'l-eşya*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, 754/3, 76b-77b.

- Trabzonî, Muhammed b. Mahmud el-Medenî et-. *Tuhfetu'l-ihvân fi beyâni'l-helâl ve'l-haram mine'l-hayevân*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 402, 1-185.
- Turay, Esra Doğan. “Sûfîlerin Hacca Dair Görüş Ve Orjinal Katkıları”. *Turkish Studies* 13/25 (2018), 231-252.
- Uzun, Nihat. “Bir XVIII. Yüzyıl Osmanlı Âliminin Kur’ân Anlayışı: Mehmed b. Mahmûd et-Trabzonî (V. 1200/1786) ve ed-Dürerü’s-Semîne İsimli Eseri”. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/419-427. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.
- Yıldırım, Sefer. *Mehmed et-Trabzonî’nin ”Ucâletü’z-Zâd fi Şerhi Zuhri’l-Me’âd fi Mu’ârazati Bânet Su’âd” Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Yıldırım, Sefer - Irmak, Mustafa. “Mehmet et-Trabzonî ve ‘Ucâletü’z-Zâd fi Şerh-i Zuhri’l-me’âd fi Mu’ârazati Bânet Su’âd Adlı Eseri”. *RTÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 82-103.
- Yılmaz, Fidan. “Trabzonî Mehmed Medenî’ye Nisbet Edilen Arapça Duhan Risalesi”. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/441-457. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.
- Zeynüddin el-İrâkî, Ebu’l-Fazl Abdurrahîm b. Hüseyin eş-Şâfi’î. *ed-Dürerü’s-seniyye fi nazmi’s-sîretî’n-nebeviyye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, 1071-002, 5b-27a.
- Zirikî, Hayreddin b. Mahmud ez-. *el-A’lâm*. Dârü’l-İlim lil-Melâyîn, 15. Basım, 2002.